

Akad. Bull. 2012 č. 5

<http://abicko.avcr.cz/2012/05/06/>

Grantový systém – pomáhá či škodí?

Otázku v názvu článku se trochu ostýchám vůbec položit. Většinou se totiž považuje systém založený co nejvíce na „účelovém“, respektive „projektovém“ financování, za lepší než systém založený na „institucionálním“ financování. Bere se jako samozřejmé, že ve tvrdé soutěži o omezené zdroje se nejlépe prosadí nejkvalitnější projekty. Až do nedávna jsem byl stejného mínění.

V LETOŠNÍM ROCE BUDEME
PODPOROVAT KOMPLEXNÍ PROJEKTY ...

HMM ... CHÁPU! TO JSOU TAKOVÉ,
KTERÉ MAJÍ JAK REÁLNOU ČÁST,
TAK IMAGINÁRNÍ ČÁST ...

ilustrace: František Mizera, MFF UK

Když v Česku grantový systém v polovině 90. let začínal (jako první existovala Grantová agentura AV ČR), šlo jednoznačně o pozitivní událost, která pomáhala rozrušit tehdejší zkorumpovaný, rovnostářský systém založený spíše na dobrých vztazích se šéfem instituce než na kvalitě výzkumného týmu. Granty byly tehdy jen jakýmsi (i když významným) přilepšením k institucionálnímu financování základního výzkumu. Během dalších asi 10 let se ale situace zásadně změnila – institucionální finance postupně stačily ani ne na provozní náklady budov a na část základních mezd pracovníků; veškeré přímé náklady na výzkumnou činnost a stále větší část mzdových nákladů pocházely z vysoutěžených „účelových“ (grantových, projektových) zdrojů, které poskytovaly grantové agentury a programy několika

ministerstev. V současnosti je typický rozpočet výzkumné instituce založen z více než 50–60 % na účelových prostředcích.

Jaké jsou negativní stránky této situace?

- Výzkumníci (zvláště vedoucí výzkumných týmů) věnují čím dál více času nejen spisování projektů, ale i posuzování jiných projektů v odborných komisích nebo jako odborní externí recenzenti. Pokud v soutěži uspějí, tráví vždy koncem roku mnoho času sepisováním průběžných a závěrečných zpráv.
- Náklady na provozování grantových agentur a administraci programů rozhodně nejsou zanedbatelné a „ujídají“ velkou částku z prostředků, které by měly jít na podporu výzkumu.
- Z badatelů se chtě nechtě stávají spisovatelé projektů a grantových přihlášek (ne vždy platí, že nejlepší badatel je i nejlepším grantovým spisovatelem...). Značné sumy grantových prostředků se mnohdy scházejí u vědecky průměrných specialistů na spisování grantových projektů.
- Čím dál větší význam mají specializovaní pracovníci či dokonce firmy pomáhající (samozřejmě nikoli zadarmo) s vypracováním formálně dokonalých projektů. To platí především pro „bruselské“ projekty, které většinou vyžadují zapojení značného počtu účastníků z různých zemí (téma, jež vydá na samostatný článek).

Většina z nás, kteří sloužíme v odborných komisích posuzujících grantové přihlášky, se pravděpodobně shodne, že prakticky stoprocentně uspějí vědecky výborné projekty a neuspějí projekty špatné. Většina z nich však patří do „šedé zóny“ v zásadě dobrých, i když ne vynikajících projektů, u nichž v podstatě nelze objektivně rozhodnout, které by podporu dostat měly a které ne. Rozhodování je v podstatě „loterijní“ – záleží na tom, kdo „vyfasuje“ náročnějšího oponenta, případně na jiném podružném faktoru. Nejspravedlivější rozhodování o této kategorii projektů by zřejmě bylo losování...

Zvláštní kapitolou je byrokratické vylučování projektů ještě před odborným posouzením na základě často malicherných formálních chyb (o tématu napíšu příště, protože mě obzvláště hněte).

Velkým problémem, který výzkumným institucím přináší absolutní závislost badatelů na grantových prostředcích, je tematická roztržitost a nestabilita. Finanční prostředky dostupné pro typický grantový projekt jsou dosti omezené. Pokud se tedy chce i nepříliš velká skupina „uživit“, musí sehnat několik grantů, které se pochopitelně nesmí týkat stejného tématu. Proto je třeba buď umně vymýšlet projekty tak, aby vypadaly odlišně, i když tomu tak ve skutečnosti není, nebo pracovat na několika oddělených tématech.

Často se stává, že i kvalitní výzkumná skupina v důsledku výše zmíněného „polo-loterijního“ systému neuspěje ve snaze nahradit končící grantovou podporu. To může být malá tragédie, protože přechodná institucionální výpomoc je v situaci napjatého rozpočtu obtížná, ne-li nemožná.

Pracuje-li badatel na grantovém projektu a po roce či dvou se ukáže, že původní záměr příliš nesplňuje očekávání, měl by projekt zastavit. To ovšem z pudu sebezáchovy nikdo neudělá – raději bude dál pokračovat na nanicovatém projektu po celou plánovanou dobu, vyplodí pár publikací typu „nic moc“, čímž formálně uspokojí poskytovatele podpory.

Ani selekce nejvyšších týmů náročnou grantovou soutěží nakonec příliš nefunguje – pokud badatel ví, že u nejnáročnější grantové agentury (kterou je po zrušení GA AV Grantová agentura ČR) neuspěje, zkusí to u mnohem méně náročného resortního poskytovatele. S vynaložením dostatečné vytrvalosti a námahy

se nakonec dostane skoro na každého...

Fakt, že badatelé tráví neúměrně velké množství času sepisováním projektů, průběžných zpráv a posuzováním jiných projektů, samozřejmě není česká specialita; obdobná, ba ještě horší je situace v ostatních zemích. Ve vyspělých zemích ovšem existují instituce, v nichž institucionální prostředky úplně nebo alespoň téměř úplně jejich badatelům postačí, tudíž nepotřebují shánět grantové prostředky a mohou se soustředit na vědeckou práci. Mezi takové státní, respektive veřejnoprávní instituce patří např. americké Národní ústavy zdraví (NIH), britské ústavy Medical Research Council (MRC), do značné míry i německé ústavy Společnosti Maxe Plancka (MPI), u kterých institucionální financování představuje kolem 85 % celkového rozpočtu. Do této kategorie samozřejmě náleží rovněž početné výzkumné instituce, které získávají podporu ze soukromých a nadačních zdrojů (např. britský Cancer UK).

Mimochodem, před třemi lety navštívil Ústav molekulární genetiky AV ČR tehdejší premiér Mirek Topolánek a tvrdil, že žádoucí je stav, kdy institucionální prostředky budou představovat jen 20 % celkového rozpočtu, což je prý situace na německých ústavech MPI. Nedal si vysvětlit, že situace je opačná...

Po mnohaletých zkušenostech jsem stále více přesvědčen, že bychom mohli provést radikální změnu financování výzkumu – výrazně posílit institucionální složku na úkor „účelové“. Takové řešení by samozřejmě kladlo výrazně větší nároky na vedoucí představitele výzkumných institucí, kteří by museli zajistit „spravedlivou“ (což může, ale rozhodně nemusí znamenat „rovnostářskou“) distribuci prostředků mezi jednotlivé výzkumné týmy. Skutečně spravedlivé rozdělení institucionálních prostředků by mělo být založeno na zhodnocení perspektivnosti jednotlivých týmů a na jejich dosavadní vědecké produktivitě. To by samozřejmě muselo vycházet (alespoň ve mně blízkých přírodovědných oborech) především ze scientometrických údajů (kolik publikací, v jak kvalitních odborných časopisech a s jakým citačním ohlasem již určitý badatel a jeho tým vytvořili). V rámci takového systému by se snadno dala zajistit i mimořádná podpora pro absolutně špičkové týmy – skvělým příkladem je Akademická prémie (Praemium Academiae), kterou uděluje Akademie věd ČR.

V uvedeném systému by zásadní roli musela samozřejmě hrát pravidelná náročná nezávislá evaluace výzkumných institucí, která by zabránila „zbahnění“ systému, jenž by mohl snadno sklouznout k nepřijatelnému rovnostářství, či naopak ke zvýhodňování kamarádů šéfa instituce.

Jiným, respektive komplementárním řešením by bylo rozdělovat účelové prostředky pouze na základě velmi stručných projektů, jejichž příprava by zabrala podstatně méně vzácného času badatelů. V projektech by se v zásadě deklaroval pouze zásadní směr výzkumu (např. „imunoreceptorová signalizace“, „teorie chemické vazby“, „biologie kmenových buněk“) vycházející více či méně z dosavadního výzkumného zaměření daného badatele. Pro rozhodnutí o přidělení grantových prostředků by zásadní roli hrálo pochopitelně to, jak úspěšný byl navrhovatel v minulosti (co již dokázal). Také v tomto případě by se posuzovatelé v první řadě neobešli bez moudře posouzených scientometrických údajů (opět mluvím hlavně o velkých přírodovědných oborech).

V takovém systému by byli zdánlivě znevýhodněni začínající mladí badatelé.

Nemyslím však, že by to musel být problém – snadno by se dal vyřešit zavedením (již existující) kategorie juniorských grantů, v níž by spolu soutěžili věkově srovnatelní uchazeči, kteří by ovšem již měli mít za sebou nějaké výsledky (z období doktorského studia a postdoktorálních pobytů v zavedených laboratořích).

Jsem přesvědčen, že taková zásadní změna principu financování základního výzkumu by vedla ke zvýšení efektivity, protože by ušetřila nejen nesmírně cenný čas

vědců, ale i velké množství peněz spotřebovaných na administraci grantových agentur a příslušných resortních odborů poskytovatelů výzkumných programů. Jsem ovšem realista a uvědomuji si, že tento návrh sotva uspěje. Snad by alespoň stačilo, aby se zastavil nynější nepřijatelný trend k onomu zmíněnému ideálu postupné likvidace institucionálního financování...

*VÁCLAV HOŘEJŠÍ,
Ústav molekulární genetiky AV ČR, v. v. i.*